

Zkušenosti mladých dospělých opouštějících zařízení ústavní výchovy s procesem zapojení do společnosti

Alois Daněk¹

¹ Univerzita Jana Amose Komenského Praha, Katedra speciální pedagogiky; Roháčova 63, 130 00 Praha; danek.alois@ujak.cz
Grant: IGSO 7/2022

Název grantu: Uplatnění mladých dospělých opouštějících dětský domov na současném trhu práce
Oborové zaměření: AM – Pedagogika a školství

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Začátek samostatného života je pro každého mladého člověka náročným obdobím. Někteří z nich však mají ztíženou startovní pozici vzhledem k jejich odchodu z institucionálního prostředí. Hlavním cílem příspěvku je zjistit, do jaké míry jsou tyto mladí jedinci schopni se přizpůsobit podmínkám současné společnosti. K dosažení cílů jsme použili kvalitativní výzkumný design založený na intenzivním kontaktu se zkoumaným prostředím. Informace získané z rozhovorů, z pozorování a z pedagogické dokumentace byly zpracovány za pomoci zakotvené teorie, interpretativní fenomenologické analýzy a narativní analýzy. Získané výsledky potvrzují skutečnost, že mladí jedinci opouštějící zařízení ústavní výchovy jsou ohroženi sociálním vyloučením a možným vznikem negativních vzorců chování. Respondenti považují za významný problém nedostatek následné podpory. Výstupy našeho výzkumu nabízejí podněty k úpravě speciálně pedagogické práce v dětských domovech, zejména při přípravě mladých dospělých na jejich tranzitní období.

Klíčová slova Dětský domov, ústavní výchova, následná podpora, sociální vyloučení

1. ÚVOD

Vstup do samostatného života je důležitým milníkem pro všechny mladé lidi. Opouštějí bezpečí svých rodin a musí čelit realitě naší společnosti. Je to náročné období, které jim klade do cesty mnoho výzev a překážek. Pro některé mladé dospělé je však situace mnohem složitější. Každý rok opouští ústavní péči několik stovek mladých dospělých. Bud' se vrátí ke svým původním rodinám, nebo se pokusí zvládnout přechod do samostatného života sami. Hlavním cílem tohoto příspěvku je nabídnout vhléd do reality mladých dospělých opouštějících školské zařízení pro výkon ústavní výchovy, Dětský domov Klánovice. Budeme zkoumat, do jaké míry jsou tyto mladí jedinci schopni se přizpůsobit podmínkám současné společnosti. Příspěvek bude stratifikován do dvou částí. Nejprve popíšeme výzkumný design, zkoumané prostředí a cílovou skupinu. V druhé části představíme výsledky výzkumu a v diskusi nabídneme možné modifikace edukačního procesu, které by mohly pozitivně ovlivnit proces resocializace mladých dospělých po opuštění ústavní péče.

2. METODOLOGIE

Pracujeme s kvalitativním výzkumným designem, který se osvědčil v předchozích výzkumných projektech (Daněk, 2022). Kvalitativní výzkumný design může být významným přínosem pro současnou inkluzivní paradigma (Lindsay, 2003; Willig, 2017). Počáteční sběr dat provádíme za využití polostrukturovaných rozhovorů a pozorování. Rozhovor je nejčastěji používanou metodou sběru dat v kvalitativním výzkumu (Švaříček a Šedřová, 2014, s. 159). V současné době můžeme také pozorovat změnu ve vnímání procesu pohovoru výzkumníkem. Schulman (2009, s. 139) se domnívá, že je nutné umožnit výzkumnému pracovníkovi sladit osobní složku s profesním postavením.

Autor pracuje ve zkoumaném prostředí jako pedagog a metodik prevence rizikového chování. Domníváme se, že pasivní výzkumník by získal méně spolehlivé výsledky než výzkumný pracovník aktivně zapojený do zkoumaného prostředí (Charmaz, 2006, s. 5). V kvalitativním výzkumu je výhodný intenzivní kontakt se zkoumanou skupinou (Creswell, 2009, s. 270). Díky zapojení výzkumníka do reálného provozu zkoumaného prostředí zde můžeme trávit významné množství času (Toušek, 2015, s. 11). Úzké propojení výzkumníka se zkoumaným prostředím odstraňuje nedůvěru respondentů, se kterou se můžeme někdy setkat, když je výzkumným prostředím velmi uzavřená komunita, kterou dětský domov bezesporu je. Informace získané z rozhovorů a pozorování dále zpracováváme s pomocí kombinace zakotvené teorie a interpretační fenomenologické analýzy. Tyto výzkumné metody jsou odborníky označovány jako velmi vhodné pro prostředí podobné našemu. Naš design nám umožňuje interpretovat "žitou zkušenost" (Alase, 2017, s. 13).

Klíčovým požadavkem výzkumu je objektivita výsledků. V případě kvalitativního designu zahrnujícího přítomnost výzkumného pracovníka existuje riziko, že výsledky by mohly být ovlivněny právě přílišným kontaktem se zkoumaným prostředím. Z tohoto důvodu klademe značný důraz na objektivitu výzkumu s využitím principu triangulace. Triangulace je výzkumná metoda, při které svá zjištění podrobujeme kritickému pohledu jiných výzkumných metod nebo jiných výzkumníků (Flick, 2009, s. 444). Sami usilujeme o co nejbohatší škálu výzkumných metod. Rozhovory podporujeme s pozorováním, konfrontujeme dílčí výsledky s výstupy analýzy pedagogické dokumentace. Komparace našich výsledků s názory jiných badatelů, a především s názory odborné komunity se ukázala jako nejučinnější nástroj triangulace. Poslední dílčí triangulace

proběhla na národní konferenci Federace dětských domovů. Výsledky našeho výzkumu jsme prezentovali zástupcům 28 dětských domovů a vyzvali jsme je, aby naše zjištění schválili nebo okomentovali. Zaznamenali jsme drtivý souhlas. Na základě těchto zkušeností tedy můžeme konstatovat, že výsledky našeho kvalitativního výzkumu reprezentují edukační realitu významného počtu dětských domovů v České republice.

3. ZKOUMANÉ PROSTŘEDÍ

Zkoumali jsme školské zařízení pro výkon ústavní výchovy, Dětský domov Klánovice. Jednou z pedagogických a vzdělávacích priorit Dětského domova Klánovice je příprava dětí a mladých dospělých na okamžik, kdy opustí dětský domov a zahájí samostatný život. Pro mladé dospělé, kteří dosáhli plnoletosti, jsou v prostorách Dětského domova k dispozici tréninková garsoniéry. V současné době je k dispozici deset garsoniér, kde mladí dospělí mají možnost žít nezávisle bez dohledu pedagogických pracovníků. Dětský domov Klánovice spravuje také čtyři startovací byty, které mohou mladí dospělí využívat po opuštění dětského domova. Cílovou skupinou našeho výzkumu byli mladí dospělí, kteří využívají tréninkové a startovací ubytování. Mezi nimi bylo sedm respondentů.

Všichni přišli do Dětského domova Klánovice z patologických rodinných prostředí. Ve svých původních rodinách zažili alkoholismus, zneužívání návykových látek a velké množství respondentů zažilo domácí násilí. Negativní vliv původních rodin na respondenty byl dlouhodobý. Všechny dostupné formy intervence selhaly. Proto byla také nařízena ústavní výchova. Na základě našich výzkumů můžeme tvrdit, že původní rodiny jsou hlavním faktorem přímo odpovědným za většinu problémů, se kterými se dítě a mladý dospělý setkávají během svého pobytu v dětském domově. Nejvýznamnější obtíže jsou pozorovány v oblasti edukačních a sociálních kompetencí, v poslední době se zvyšuje počet dětí a mladých dospělých s psychiatrickými diagnózami. Pozorujeme nízkou aspirační úroveň, potíže s dlouhodobým plánováním, aspirační očekávání dětí a mladých dospělých ohledně života v dnešní společnosti nejsou realistická. Nejmladšímu respondentovi našeho výzkumu bylo 18 let a nejstaršímu 25 let. Ve studovaném vzorku bylo sedm mladých dospělých, čtyři ženy a tři muži. Tři respondenti již opustili domov, zatímco další čtyři plánují odejít v blízké budoucnosti.

Rozhovory a pozorování jsme prováděli v přirozeném prostředí respondentů. Kontakt s mladými dospělými, kteří již Dětský domov Klánovice opustili, byl navázán telefonicky nebo prostřednictvím sociálních sítí. Výzkumná činnost probíhá v Dětském domově Klánovice od roku 2014. Vzhledem k našemu zapojení do výzkumného prostředí jsme mohli s respondenty strávit značné množství času. Komunikovali jsme také s pedagogickým sborem Dětského domova Klánovice. Zejména jsme zjišťovali, zda je příprava na opuštění ústavu dostatečná a jaké možnosti podpory jsou mladým dospělým po jejich odchodu z ústavu k dispozici. S respondenty, kteří již Dětský domov Klánovice opustili, jsme rozšířili okruh otázek o oblast reflexe jejich očekávání od situace po jejich odchodu a zkušenosti s realitou samostatného života.

4. VÝZNAMNÁ ZJIŠTĚNÍ

Z našeho výzkumu vyplynulo několik zajímavých zjištění. Pedagogičtí pracovníci hodnotili úroveň připravenosti mladých dospělých na opuštění dětského domova jako dostatečnou. Podle jejich slov začíná příprava na opuštění dětského domova několik let před samotným odchodem z dětského domova. Nejdůležitějšími oblastmi, které pedagogičtí pracovníci identifikovali, byla podpora

mladých dospělých při dosahování co nejvyššího vzdělání, optimalizace vzdělávacího procesu, podpora mladých dospělých při budování pracovních kompetencí a v neposlední řadě důraz na finanční gramotnost. Pedagogičtí pracovníci kladně hodnotili zapojení neziskového sektoru. V rozhovorech zazněla poptávka po spolupráci s orgány sociálně-právní ochrany dětí, která byla podle pedagogů nedostatečná z hlediska přípravy na odchod mladých dospělých. Pedagogičtí pracovníci také poukázali na nízký zájem mladých dospělých o aktivní zapojení do procesu přípravy na jejich odchod.

Mladí dospělí si sice byli vědomi toho, že opustí ústavní péči, neměli ale jasnou představu o své budoucnosti v intaktní společnosti. Mladí dospělí kladně hodnotili snahu pedagogů připravit je na odchod. Ale podle jejich slov to nepatřilo mezi priority vzdělávacího procesu dětského domova. Mladí dospělí se spíše zaměřili na to, aby zůstali co nejdéle ve vzdělávacím procesu, což jim umožňuje zůstat v dětském domově. Mladí dospělí se zapojili do aktivit neziskových organizací, které spolupracují s Dětským domovem Klánovice, ale podle jejich slov zde neviděli potenciál pro svůj budoucí život. Respondenti svou neochotu účastnit se těchto aktivit jasně několikrát vyjádřili. To bylo zejména při sledování zapojení mladých dospělých do akcí pořádaných neziskovým sektorem, kde jsme nepozorovali snahu mladých dospělých zapojit se do diskuse a převažovalo pasivní očekávání aktivit ze strany organizátorů aktivit.

Nelze tvrdit, že děti a mladí lidé jsou edukačně a sociálně znevýhodněni pouze kvůli jejich pobytu v institucionálním prostředí. Podle našich zjištění přicházejí děti do dětského domova s již existujícími obtížemi. Narativní analýza nám pomohla proniknout do období života dětí a mladých dospělých před jejich příchodem do Dětského domova Klánovice. Jednoznačně se ukázalo, že pobytu v dětském domově předcházelo několikaleté období, kdy bylo dítě vystaveno patologickým vlivům nefunkčního rodinného prostředí. Snaha orgánů sociálně-právní ochrany dětí o sanaci rodin nebyla úspěšná. Otázka původních rodin se ukázala jako klíčová. Je to právě původní rodina, která může být spíše zdrojem stresu než podpory (Hägman-Laitila, 2018, s. 139). Žádný z respondentů se však od své původní rodiny nedistancoval a mladí dospělí nám opakovaně prezentovali racionalizační výmluvy, aby vysvětlili jednání svých rodičů. Respondenti, kteří již Dětský domov Klánovice opustili, nám v rozhovorech potvrdili náš předpoklad, že v okamžiku, kdy se objevili problémy, které již nebyli schopni řešit, se snažili vyhledat pomoc u svých původních rodin. Nikdo, zdůrazněme nikdo, z dotazovaných však od svých rodin potřebnou podporu neobdržel.

To, že původní rodiny selhaly, nás nepřekvapilo. V naší analýze pedagogické dokumentace jsme nenašli jediný případ původní rodiny, která by byla schopna poskytnout podporu mladému dospělému. V minulosti jsme zaznamenali opakované případy, kdy vlastní rodina zcela otevřeně využívala mladého dospělého a připravila ho o veškeré finance a osobní majetek. Následně mladého dospělého rodina odvrhla, což vedlo k návratu do dětského domova. Je alarmující, že mladí dospělí po odchodu z dětského domova neměli dostatečnou podporu od státu. Opakovaně zaznívala informace, že po opuštění dětského domova byly všechny podpůrné aktivity ukončeny a mladí dospělí se ocitli zcela sami v realitě současné společnosti. Je smutnou pravdou, že v současné době v České republice neexistuje ucelený systém pro mladé lidi opouštějící ústavní péči, finančně podporovaný a odborně garantovaný státem (Běhoučková et al., 2012, s. 166). Jednotlivé služby nefungují pod jednotnou platformou a poptávka výrazně převyšuje nabídku. Respondenti jasně vyjádřili své obavy, že v současné společnosti není k dispozici nezbytná následná péče, která by je podpořila v procesu adaptace do intaktní společnosti.

Respondenti, kteří již Dětský domov Klánovice opustili, tyto obavy potvrdili. Podle nich realita současné společnosti nebere v úvahu skutečnost, že v ústavní péči strávili podstatnou část svého života. Všichni respondenti po opuštění dětského domova zaznamenali prudký pokles životní úrovně. Je třeba zdůraznit, že pád do chudoby je spojen s řadou negativních průvodních jevů, jako je ztráta sebeúcty, možnost rizikového chování a posílení pocitu, že jedinec žijící v chudobě byl společností zcela odmítnut (Bray et al, 2020, s. 4). Dalším negativním jevem spojeným s finanční situací mladých dospělých jsou exekuce. Respondenti uvedli, že se po odchodu z dětského domova ocitli v situacích, kdy byli nuceni řešit své finanční záležitosti půjčkou nebo kdy nebyli schopni dostat svým finančním závazkům.

5. ZÁVĚR A DOPORUČENÍ PRO PRAXI

V našem výzkumu jsme zkoumali realitu mladých dospělých, kteří opouštějí prostředí školského zařízení pro výkon ústavní výchovy a mapovali možnosti jejich adaptability v dnešní moderní společnosti. Cílů výzkumu bylo dosaženo, ale naše závěry nejsou optimistické. Jsme si vědomi skutečnosti, že naše výsledky nemohou být univerzální, protože dětské domovy nejsou identické. Zároveň tyto instituce nemají vždy stejný účinek na samotné mladé dospělé (Van Ijzendoorn a kol., 2011, s. 25). Není však sporu o tom, že mladí dospělí, kteří procházejí branami dětských domovů, jsou ve srovnání se svými vrstevníky vystaveni většímu riziku sociálního vyloučení. V intaktních rodinách mladí dospělí odcházejí do běžného života později (Stein, 2006, s. 274) a navíc se mohou v případě potřeby obrátit na své rodiny o pomoc. Mladí dospělí z dětských domovů mají svůj start do samostatného života dán zákonem a jejich původní rodiny jim většinou nejsou schopny pomoc nabídnout. Navíc se často nesmíří s tím, že budou po odchodu z dětského domova nuceni řešit náročné životní situace zcela sami. Proto vidíme časté vytěšňování a odmítání reality a neochotu mladých dospělých aktivně se připravovat na opuštění dětského domova.

Ačkoli pedagogičtí pracovníci označili přípravu na odchod mladých dospělých za dostatečnou, dovolíme si nesouhlasit. Naše zjištění naznačují, že se nejedná o systematický a kontrolovatelný proces. Řešením by mohla být změna stávající právní úpravy, kde by byla zakotvena povinnost připravit se na opuštění instituce od samého počátku pobytu. V současné době probíhá legislativní debata o potřebě modernizovat legislativní nástroje sociální ochrany (Stárek, 2020, s. 76). Vzhledem k interdisciplinárnímu charakteru problematiky institucionálního vzdělávání by jistě prospělo, kdyby příprava na opuštění dětských domovů byla zákonnou povinností orgánů sociálně-právní ochrany dětí. Spolupráce mezi orgány sociální péče a mladými dospělými by měla pokračovat i po opuštění dětského domova. Měly by být vytvořeny interdisciplinární týmy, aby odborníci z různých oborů mohli spolupracovat (Little et al., 2008, s. 207).

Mladí lidé, kteří opouštějí dětské domovy, potřebují komplexní podporu. Je třeba důrazně zdůraznit, že ve srovnání se svými vrstevníky mají na začátku svého samostatného života podstatně obtížnější výchozí podmínky. Pokud se jim nepodaří úspěšně integrovat, nebezpečí, že se obrátí k negativním vzorcům chování, se výrazně zvyšuje. Nezapomeňme na riziko zneužívání návykových látek, což je také vážný problém pro mladé dospělé, kteří opouštějí ústavní zařízení (Csiernik a kol., 2017). Nelze přehlédnout současný stoupající problém nelátkových závislostí, zejména na sociálních sítích a ve virtuálním prostředí (Grajek, 2022).

Je třeba vést linii podpory v několika směrech. Na jedné straně musíme intenzivně sanovat původní rodiny a zároveň budovat kvalitní síť následné péče. V zařízeních ústavní péče bude nutné

zintenzivnit přípravu mladých dospělých na opuštění zařízení; v ideálním případě by tato příprava měla začít v den jejich příchodu. Vnímáme jako zásadní synergickou spolupráci napříč obory, od sociální práce přes sociologii až po speciální pedagogiku. Investovaná energie a vynaložené peníze se naší společností mnohonásobně vrátí. Mladí dospělí budou mít příležitost překonat výzvy spojené s jejich minulostí, a to jak ve svých původních rodinách, tak v dětských domovech, a budou mít příležitost naplnit svůj potenciál. Rovné příležitosti jsou koneckonců jádrem paradigmatu inkluze. Máme před sebou dlouhý a náročný proces. Ale nepochybně to bude smysluplné a výsledky budou nepopiratelné!

Grantová dedikace

Tento článek je výstupem interního výzkumného projektu IGSO 7/2022 s názvem „Uplatnění mladých dospělých opouštějících dětský domov na současném trhu práce“ realizovaného v letech 2022 a 2023. Projekt byl financován z dotace na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace, kterou Univerzita Jana Amose Komenského Praha poskytl Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy.

Zdroje

- Alase, A. The Interpretative Phenomenological Analysis (IPA): A Guide to a Good Qualitative Research Approach. *International Journal of Education and Literacy Studies*. 2017, 5(2). ISSN 2202-9478. DOI: 10.7575/aiac.ijels.v.5n.2p.9
- Běhounková, L. a kol. Fenomén odchodu dítěte vyrůstajícího v náhradní výchovné péči do samostatného života. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, školská poradenská zařízení a zařízení pro další vzdělávání pedagogických pracovníků a Klinika adiktologie, 1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Praze a Všeobecná fakultní nemocnice v Praze v nakladatelství Togga, 2012. ISBN 978-80-87652-87-9.
- Bray, R. et al. Realising poverty in all its dimensions: A six-country participatory study. *World Development*. 2020. ISSN 0305750X. DOI: 10.1016/j.worlddev.2020.105025
- Creswell, J., W. Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches. 3rd ed. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications, 2009. ISBN 978-1-4129-6556-9.
- Csiernik, R. et al. Substance Use of Homeless and Precariously Housed Youth in a Canadian Context. *International Journal of Mental Health and Addiction*. 2017, 15(1). ISSN 1557-1874, 1557-1882. DOI: 10.1007/s11469-016-9656-4
- Danek, A. Speciální hudební výchova – nové obzory ve vzdělávání sociálně znevýhodněných žáků. *Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae Universitas Catholica Ružomberok*. 2022, 21(4), s. 35–40. ISSN 13362232. DOI: 10.54937/ssf.2022.21.4.35-40
- Flick, U. An introduction to qualitative research. 4th. ed. Los Angeles: Sage Publications, 2009. ISBN 978-1-84787-323-1.
- Grajek, M. et al. Electronic forms of entertainment in the context of physical activity and addiction risk – a knowledge review. *Journal of Education, Health and Sport*. 2022, 12(6). ISSN 2391-8306. DOI: 10.12775/JEHS.2022.12.06.013
- Häggman-Laitila, A., Salokkila, P., Karki, S. 2018. Transition to adult life of young people leaving foster care: A qualitative systematic review. *Children and Youth Services Review* [online]. 95, pp. 134–143. ISSN 0190-7409. Available from: doi:10.1016/j.childyouth.2018.08.017
- Charmaz, K. Constructing grounded theory. London; Thousand Oaks, Calif: Sage Publications, 2006. ISBN 978-0-7619-7352-2.
- Lindsay, G. Inclusive education: a critical perspective. *British Journal of Special Education*. 2003, 30(1). ISSN 0952-3383, 1467-8578. DOI: 10.1111/1467-852.7.00275

12. Little, M., Kohm, A., Thompson, R. The impact of residential placement on child development: research and policy implications. *International Journal of Social Welfare* [online]. 14(3), pp. 200–209. 2005. ISSN 1468-2397. Available from: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2397.2005.00360.x>
13. Shulman, L. The skills of helping individuals, families, groups and communities. 6th. ed. Belmont, CA: Brooks/Cole Cengage learning, 2009. ISBN 978-0-495-50608-9.
14. Stárek, L. A Czech Story about the Social and Legal Protection of Children. *World Journal of Social Science Research*. 2020, 7(4), p. 75. Available from: [doi:10.22158/wjssr.v7n4p75](https://doi.org/10.22158/wjssr.v7n4p75)
15. Stein, M. Research Review: Young people leaving care: Young people leaving care. *Child & Family Social Work*. 2006, 11(3), 273-279. ISSN 1365-2206. Available from: <https://online.library.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1365-2206.2006.00439.x>
16. Švaříček, R., Šedřová, K. Kvalitativní výzkum ve pedagogických vědách. 2. vyd. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0644-6.
17. Toušek, L. et al. Kapitoly z kvalitativního výzkumu. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2015. ISBN 978-80-261-0471-1.
18. Van Ijzendoorn, M., H. et al, 2011. Children In Institutional Care: Delayed Development And Resilience. *Monographs of the Society for Research in Child Development* [online]. 76(4). ISSN 0037976X. Available from: [doi:10.1111/j.1540-5834.2011.00626.x](https://doi.org/10.1111/j.1540-5834.2011.00626.x)
19. Willig, C. The Sage handbook of qualitative research in psychology. 2nd. ed. Thousand Oaks, CA: SAGE Inc, 2017. ISBN 978-1-4739-2521-2.